

ARTUR JASIŃSKI

**ARCHITEKTURA
I URBANISTYKA
IZRAELA**

Rada Wydawnicza Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego:
Klemens Budzowski, Maria Kapiszewska, Zbigniew Maciąg, Jacek M. Majchrowski

Recenzja: prof. dr hab. Stanisław Waltoś
prof. dr hab. inż. arch. Zbigniew Zuziak

Projekt okładki i opracowanie fotografii kolorowych: Paweł Wieczorek

Opracowanie ilustracji czarno-białych: Magdalena Krasny

Redakcja: Halina Baszak Jaroń

Indeks nazwisk: Magdalena Wyrobek

Adiustacja: Daria Podgórska

Zdjęcia na obwolicie: Muzeum Holocaustu w kibucu Yad Mordechai, detal elewacji
(proj. Arieł Sharon, Eldar Sharon, 1966–1968), fot. autor

Książka została przygotowana i wydana w ramach projektu badawczego Wydziału Architektury
i Sztuk Pięknych Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego WAiSP/DS/1/2015

ISBN 978-83-65208-95-8

Copyrights © by Artur Jasiński & Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Kraków 2016

Żadna część tej publikacji nie może być powielana ani magazynowana
w sposób umożliwiający ponowne wykorzystanie,
ani też rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie
za pomocą środków elektronicznych, mechanicznych, kopiujących,
nagrywających i innych, bez uprzedniej pisemnej zgody właściciela praw autorskich

Na zlecenie:

Krakowskiej Akademii
im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
www.ka.edu.pl

Wydawca: Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2016

Sprzedaż prowadzi:
e-mail: ksiegarnia@kte.pl

Skład: Miłosz Błasikiewicz

Druk i oprawa: Wydawnictwo Platan

Pamięci Simchy Nornberga

Spis treści

Wstęp	9
1. Kibuce i moszawy. Kolonizacja Palestyny w latach 1882–1948	17
1.1. Palestyna pod koniec XIX wieku: terytorium, ludność, gospodarka	17
1.2. Początki osadnictwa żydowskiego w Palestynie	21
1.3. Wieża i mur: ufortyfikowane osiedla żydowskie z lat 1936–1939.....	34
1.4. Osiedla Nahal. Ruch kibucowy po 1948 roku	40
2. Białe miasto. Nowoczesny Tel Awiw	45
2.1. Powstanie Tel Awiwu	45
2.2. Wpływy architektury modernistycznej i niemieckiego Bauhausu na architekturę Tel Awiwu	52
2.3. Palestyńska twórczość Ericha Mendelsohna	58
2.4. Nowa forma dla nowego narodu: spory ideologiczne wokół izraelskiego modernizmu	64
3. Arabska architektura we współczesnym Izraelu	73
3.1. Nakba: przejście arabskiej własności po wojnie w 1948 roku	73
3.2. Izraelska gospodarka przestrzenna jako instrument kontroli demograficznej.....	81
3.3. Stara i nowa Jaffa: hebraizacja miast arabskich.....	87
3.4. Współczesna architektura i budownictwo arabskie w Izraelu	93
4. Betonowy kraj. Urbanizacja Izraela w latach 1948–1967	101
4.1. Plan narodowy Sharona.....	101
4.2. Nowe Miasta.....	104
4.3. Beton	114
4.4. Wertykalny modernizm Oscara Niemeyera.....	120
4.5. Styl międzynarodowy czy tradycja lokalna: dylematy architektury izraelskiej z okresu lat 50. i 60. XX wieku	123

Spis treści

5. Złoty kamień. Problem Jerozolimy	131
5.1. Tradycja architektoniczna Jerozolimy	131
5.2. Koncepcja wielkiej Jerozolimy	139
5.3. Podzielone miasto.....	152
5.4. Rekonstrukcja przeszłości a kształtowanie się narodowej formy architektonicznej Izraela	158
5.5. Architektura izraelska drugiej połowy XX wieku.....	162
6. Osiedla na wzgórzach. Kolonizacja Zachodniego Brzegu po roku 1967	167
6.1. Syndrom osadnictwa.....	167
6.2. Nowy Plan Sharona	170
6.3. Suburbanizacja jako narzędzie podboju i kontroli terytoriów okupowanych	172
7. Mury i wieże. Fortyfikacja państwa Izrael na początku XXI wieku	179
7.1. Budowa bariery bezpieczeństwa	179
7.2. Przestrzenny wymiar konfliktu izraelsko-palestyńskiego	188
7.3. Tendencje globalizacyjne we współczesnej architekturze izraelskiej.....	196
8. Architektura jako narzędzie budowy izraelskiej tożsamości narodowej	207
Aneks: noty biograficzne	225
Summary	235
Bibliografia	241
Indeks nazwisk	251
Fotografie kolorowe	257

Wstęp

Od czasów pierwszej fali osadnictwa żydowskiego w Palestynie, z przełomu XIX i XX wieku, architektura i planowanie przestrzenne w istotny sposób wpływały na proces budowy społeczeństwa izraelskiego. Syjonistyczny slogan *we came to this land to build and be built*¹ odzwierciedlał wiarę pionierów, że poprzez trud uprawy ziemi i wznoszenia osiedli kształtować będą nie tylko swoje charaktery, ale także nierozzerwalnie zwiążą powstający naród z odzyskanym terytorium.

Historia Izraela to w dużym stopniu kronika terytorialnego konfliktu, zaciętej walki o biblijną krainę, którą toczą dwa zamieszkujące ją narody. W ciągu zaledwie jednego wieku na obszarze zwanym przez Arabów Palestyną, a przez syjonistów *Erec Israel*, osiedliło się ponad sześć milionów Żydów², którzy wykupili, przejęli lub zdobyli ziemię, na której niegdyś mieszkali. Sukces jednego narodu stał się klęską drugiego: wypędzono dotychczasowych mieszkańców, wyburzono stare osady i wioski, a w ich miejsce wzniesiono nowe miasta, osiedla i infrastrukturę. Kraj w szybkim tempie został zmodernizowany i zurbanizowany, przebudowano zarówno zastany krajobraz, jak i tożsamość nowego narodu. W miejscu ubogiej, prowincjonalnej krainy, należącej do imperium otomańskiego, powstało nowoczesne państwo, dysponujące wielkim potencjałem naukowo-technicznym, rozwiniętym przemysłem, wydajnym rolnictwem i atrakcyjnym sektorem turystycznym. Wszystko to stało się – i nadal dzieje – w obliczu śmiertelnego zagrożenia; w przeciągu sześciu dekad Izrael stoczył sześć wojen, walczył z dwoma powstaniami oraz ciągle zmagają się z zagrożeniem militarnym i terrorystycznym. W żadnym innym państwie na świecie przemoc, a także doświadczenie wojny i okupacji, nie wrosło tak głęboko w codzienność. W żadnym innym państwie armia nie jest tak mocno powiązana z gospodarką i polityką, a służba wojskowa z losem każdego obywatela. Potrzebom bezpieczeństwa są w Izraelu podporządkowane wszystkie dziedziny życia tego państwa.

¹ „Przybyliśmy do tej ziemi by budować i rozwijać się” – tłum. autor, lub „Przybyliśmy do Erec, by ją budować i w niej wzrastać” [Rosenberg 2011, s. 104].

² Liczba ludności Izraela na początku 2015 roku wynosiła 8 252 500 z tego ok. 75% – tj. 6 186 100 stanowili Żydzi, a 20,7%, – tj. 1 709 900 – to Arabowie. State of Israel, Central Bureau of Statistics, za: www.jewishvirtuallibrary.org [18.03.2015].

Powstanie współczesnego Izraela to unikalny przykład realizacji dalekosiężnego projektu politycznego obejmującego budowę całego państwa od podstaw: w czasie 60 lat, jakie minęły od jego powstania, liczba ludności pochodzenia żydowskiego zwiększyła się w nim dziesięciokrotnie. Izraelski przemysł budowlany, a także planowanie przestrzenne, architektura i urbanistyka zawsze były podporządkowane celom społeczno-politycznym ruchu syjonistycznego. Jednym z paradoksów Izraela stała się jego powszechna urbanizacja, która zaistniała pomimo niechęci, jaką w stosunku do idei miasta żywili pierwsi działacze syjonistyczni, próbujący stworzyć w Palestynie nowe, unikalne formy osadnicze – kibuce – nie będące ani wsią, ani miastem. Współcześnie w miastach i podmiejskich osiedlach mieszka ponad 70% populacji tego kraju.

Izrael to także laboratorium nowoczesnej architektury. Doskonale widoczne są tu wpływy architektury kolonialnej, modernizmu, a później strukturalizmu, brutalizmu oraz nowego regionalizmu i postmodernizmu. To miejsce, gdzie pracowali i tworzyli wybitni architekci i urbaniści, między innymi: Sir Patrick Geddes, Richard Kauffmann, Erich Mendelsohn, Oscar Niemeyer, Louis Kahn, Arie Sharon, David Reznik, Ishamu Noguchi, Christopher Alexander, Yaacov Rechter, Dov Karmi, James Carpenter, Moshe Safdie, Mario Botta, Ron Arad. Wielu znanych izraelskich architektów posiadało polskie korzenie. Oprócz wspomnianego już powyżej Arieha Sharona, urodzonego w galicyjskim Jarosławiu, wymienić można także urodzonych na ziemiach polskich: Shlomo Bernsteina (Wilno), Shamuela Bickelsa (Lwów), Zvi Heckera (Kraków), Pinchasa Hutta (Lwów), Józefa Klarwina (Warszawa), Lucjana Korngolda (Warszawa), Dova Kutchinsky'ego (Kraków), Adama Mazora (Kraków?), Josepha Neufelda (Monasterzyska), Jakuba Pinkerfielda (Przemyśl) i Munio Weinrauba (Szumlany).

Współczesny Izrael to nie tylko wielokulturowy tygiel i społeczny amalgamat, to także skomplikowana i wielowymiarowa konstrukcja przestrzenna, która stanowi odwzorowanie podziałów jego społeczeństwa: to niezwykle kraj, gdzie w jednym miejscu arabskie i żydowskie rodziny potrafią wspólnie spędzać czas wolny, bawiąc się i odpoczywając na śródziemnomorskiej plaży, by kilkadziesiąt kilometrów dalej, w głębi lądu, grodzić się betonowymi murami i nie dopuszczać myśli o żadnej formie integracji. Tworzywem, które spaja młody naród izraelski³ jest idea syjonizmu i jej materialny wymiar, reprezentowany przez nowo zbudowane środowisko przestrzenne, w tym liczne pomniki martyrologii i miejsca pamięci, muzea, parki narodowe, założenia ogrodowe i krajobrazowe, oraz pieczołowicie konserwowane ślady antycznej przeszłości: ruiny i wykopaliska archeologiczne, utwierdzające prawo narodu żydowskiego do ziemi, na której zamieszkał.

³ Pod pojęciem naród izraelski autor rozumie Izraelczyków pochodzenia żydowskiego. Izraelscy Arabowie stanowią kulturowo odrębną mniejszość narodową i pod względem narodowościowym identyfikują się zazwyczaj jako Palestyńczycy [m.in. Bensimon, Errera 2000, s. 317, Huppert 2007, s. 122–169].

Ideologia syjonistyczna ewoluowała, od pierwotnej, najpierw mesjanistycznej, potem socjalistycznej formy z końca XIX wieku, do prawicowego, zmilitaryzowanego syjonizmu początku XXI wieku. Także izraelska architektura, urbanistyka i planowanie przestrzenne z czasem przeistoczyły się z utylitarnych dziedzin, służących zaspokojeniu podstawowych potrzeb osadniczych, w wyrafinowane instrumenty, którymi dysponuje aparat państwa w celu realizacji swoich geopolitycznych celów: od początkowego etapu architektury kolonialnej, zapewniającej przybyłym osadnikom dach nad głową, przekształciły się w narzędzia służące do tworzenia coraz bardziej przemyślanych struktur definiujących narodową tożsamość, anektujących przestrzeń i zapewniających bezpieczeństwo, by z czasem przybrać formę strategicznego oręża, służącego państwu do sprawowania militarnej, politycznej i demograficznej kontroli terytorium, nad którym posiada władzę.

Architektura Izraela jest nie tylko zwierciadłem, w którym odbija się obraz jego społeczeństwa, architektura Izraela jest także matrycą, która to społeczeństwo formuje. Dlatego interesujące jest zarówno podjęcie krytycznej analizy ponad stuletniej już historii architektury izraelskiej⁴, jak i próba wskazania kierunku, w którym architektura Izraela zmierza, gdyż dzięki temu – być może – uzyskać można wiedzę o tym, gdzie zmierzają społeczeństwo i państwo izraelskie. Dzięki silnym, dobrze widocznym i bogato udokumentowanym związkom, jakie w Izraelu zachodzą pomiędzy ideologią, polityką i architekturą, próba taka może zostać podjęta nawet z zewnątrz, z pozycji badacza nieobciążonego lokalnym bagażem ideowo-politycznym i niedźwigającego na swoich barkach ciężaru konfliktów, w które uwikłany jest współczesny Izrael⁵.

Historię powstania społeczeństwa i państwa izraelskiego można rozpatrywać w dwóch zasadniczych narracjach. Pierwsza sprowadza się do opowieści właściwej dla propagandy syjonistycznej, przedstawiającej dzieje współczesnego Izraela jako wypełnienie się biblijnej przepowiedni o powrocie „narodu bez ziemi do ziemi bez narodu”, czyli jako aktu sprawiedliwości dziejowej, w którym nie ma ani miejsca, ani potrzeby na dyskusje o niewygodnych faktach. Druga – jak przedstawiają to tzw. nowi izraelscy historycy⁶ – opisuje pełen

⁴ Wliczając jiszuw – pierwszy okres osadnictwa i formowania się państwa izraelskiego w Palestynie.

⁵ Autor zadaje sobie sprawę, że poruszona tematyka ma ważki, miejscami kontrowersyjny i politycznie gorący charakter, jednak deklaruje dbałość o przyjęcie obiektywnej i neutralnej światopoglądowo postawy badacza zastrzegając, że może być to zadaniem trudnym, gdyż w dramatycznych realiach konfliktu izraelsko-palestyńskiego nawet dobór słów lub nazw geograficznych może przekładać się na określone znaczenia polityczne, o czym będzie jeszcze mowa na kartach tej książki.

⁶ Powstanie ruchu nowych historyków datuje się na przełom lat 80. i 90. XX wieku. Wtedy to w Izraelu miała miejsce burzliwa dyskusja publiczna pomiędzy „tradycyjnymi” a „nowymi” politologami, historykami, socjologami, geografami i publicystami, uwieńczona konferencją w Tel Aviv University, przeprowadzoną 10 lipca 1994 r. Do grona najbardziej znanych nowych historyków zaliczają się m.in. Benny Morris, Tom Segev, Yoran Peri, Gershon Shafir, Avi Shlaim i Ilan Pappé [Lustick 1996, s. 196].

przemocy proces kolonizacji bliskowschodniej krainy, która w swojej bogatej historii była świadkiem wielu bitew, wojen i zaborów. Ruch nowych historyków, dążący do odkrycia prawdy historycznej, rozwinął się na fali przemian zachodzących we współczesnej, światowej historiografii, która pod wpływem idei postmodernizmu i konstruktywizmu przesunęła punkt ciężkości swoich badań od historii politycznej, ku interdyscyplinarnej analizie dziejów gospodarczo-społecznych, zainteresowaniu kulturą, obyczajowością i tradycją, a także losem grup społecznych oraz mniejszości dotąd dyskryminowanych. Poddano wtedy gruntownej rewizji wiele dotychczasowych przekonań i stereotypów podporządkowanych tzw. narracji zwycięzców, poszerzono pola badawcze, a historiografia zaczęła być traktowana jako „zwierciadło kultury”. Zdano sobie wówczas sprawę z roli historii w służbie polityki, w jej uwikłanie w ideologię państwa narodowego [Domańska 2005, Zysiak 2010].

Do grona nowych izraelskich historyków-rewizjonistów, krytycznie analizujących obowiązującą dotąd oficjalną wersję historii, dołączyli z czasem izraelscy architekci i urbaniści wykształceni często na Zachodzie. Dysponując otwartymi źródłami archiwalnymi i współczesnym, szerokim warsztatem naukowym, podjęli dzieło rekonstrukcji i redefinicji tradycyjnej narracji, za pomocą której była opisywana izraelska architektura. W drugiej połowie lat 90. XX wieku rozpoczęto systematyczne badania związków pomiędzy architekturą, ideologią i polityką, a także podjęto analizy przestrzennego wymiaru konfliktu izraelsko-arabskiego. Do grupy tych „nowych” architektów-badaczy, odnoszących się krytycznie do spuścizny syjonizmu, należą m.in. Shelly Cohen, Zvi Efrat, Rachel Kallus, Alona Nitzan-Shifan, Sharon Rotbard, Rafi Segal, Haim Yacobi, Yuval Yasky i Eyal Weizman. To głównie dzięki ich anglojęzycznym pracom możliwe było głębsze wejście w historię architektury i urbanistyki izraelskiej, a także uzyskanie pośredniego dostępu do materiałów źródłowych w języku hebrajskim.

W procesie kształtowania świadomości historycznej dotyczącej roli architektury w budowie państwa izraelskiego oraz jej związków z ideologią i polityką, kluczowe znaczenie miały wystawy architektoniczne, popularyzujące na skalę światową prezentowane zjawiska. Jedną z najważniejszych wśród nich była *White City: International Style Architecture in Israel*, Tel Awiw 1984 (kurator Michael Levin). Zwróciła ona uwagę światowej opinii publicznej na fenomen dziedzictwa Bauhausu w Tel Awiwie. Dla zrozumienia roli architektury w konflikcie izraelsko-palesyńskim kluczowe znaczenia miała wystawa *Civilian Occupation* – przygotowana w 2012 r. na kongres UIA w Berlinie i zakazana przez Izraelskie Stowarzyszenie Architektów, ale potem odtworzona i pokazana najpierw w lutym 2003 roku w Storefront Gallery of Art and Architecture w Nowym Jorku, a następnie, w ramach szerszego projektu nazwanego *Territories* eksponowana, w Berlinie i Rotterdamie w 2003 roku, San Francisco, Malmö, Tel Awiwie i Rammalah w 2004 roku (Rafi Segal i Eyal Weizman). Wymienić należy także *Kibbutz – Architecture without Precedents*

– pokazaną podczas XII Biennale Architektury w Wenecji, w 2010 roku (Yuval Yasky, Galia Bar-Or); *The Object of Zionism. Architecture of Statehood in Israel*, Swiss Architecture Museum, Bazylea 2011 (Zvi Efrat i Hubertus Adam); *Kibbutz and Bauhaus – Pioneers of the Collective*, Dessau 2011 (Yuval Yasky, Galia Bar-Or); oraz *The Urburb – Patterns of Contemporary Living* (Ori Scialom, Roy Brand, Keren Yeala-Golan) zaprezentowana podczas XIV Biennale Architektury w 2014 roku w Wenecji. Izraelski architekt i urbanista Haim Yacobi, analizując dyskurs jaki toczony jest pomiędzy izraelską architekturą a syjonizmem, w wydanej w 2004 roku książce *Constructing a Sense of Place. Architecture and the Zionist Discourse* wprowadził podział na następujące etapy: powstanie projektu syjonistycznego i poszukiwania formy właściwej dla narodu żydowskiego w opozycji do „obcych” – Arabów; modernizm Tel Awiwu postrzegany jako „nowa forma dla nowej organizacji społecznej”; 1948 – powstanie państwa Izrael; plan narodowy Sharona i projekt planifikacji imigrantów; horyzontalna ideologia i wertykalna wizja – Oscar Niemeyer i dylematy formy i ideologii; zaborcza planistyka: nowe w opozycji do starego – New/Old Jaffa; kształtowanie się politycznej świadomości architektury izraelskiej na początku XXI wieku [Yacobi 2004].

W niniejszej monografii, podążając śladami wymienionych autorów, przyjęto systematykę chronologiczną, która odpowiada rozwojowi charakterystycznych formacji przestrzennych oraz najważniejszym trendom architektonicznym, rozpatrywanym w kontekście uwarunkowań społeczno-politycznych Izraela. Precyzyjne ramy czasowe są w wypadku tego typu analizy mniej uchwytne, a zarazem mniej istotne, ważniejsze od nich są związki przyczynowo-skutkowe i relacje o znaczeniu symbolicznym.

Początkowemu okresowi kolonizacji Palestyny przyporządkowano obrazy kibuca i moszawy; spór pomiędzy tradycyjnym syjonizmem a prądami modernizacyjnymi odmalowano na tle powstania „białego” Tel Awiwu, w tym kontekście opisano też dyskurs dotyczący budowy nowej, narodowej formy architektonicznej Izraela, toczony pomiędzy zwolennikami tradycji semicko-orientalnej a uczniami szkoły europejsko-modernistycznej; proces urbanizacji i uprzemysłowienia Izraela po uzyskaniu niepodległości symbolizują betonowe osady i tak zwane nowe miasta wznoszone dla Żydów orientalnych; budowę izraelskiej tożsamości narodowej i zarządzanie dziedzictwem symbolizują złoty jerozolimski kamień, wykopaliska archeologiczne, rekonstrukcje i postmodernistyczne odniesienia do historii. Symbolem kolonizacji Zachodniego Brzegu są zakładane na grzbietach gór osiedla, a przestrzenną reprezentacją twardego, zmilitaryzowanego syjonizmu nowej ery jest obecna faza fortyfikacji Izraela, wyrażona przez bariery, wieże, kopuły i mury.

Tekst został opatrzony czarno-białymi ilustracjami, pochodzącymi w większości ze źródeł archiwalnych. Fotografie kolorowe, wykonane przez autora w czasie dwóch podróży studialnych w latach 2009 i 2014, stanowią swoisty fotokomentarz, pokazujący współczesny obraz miejscowości, budowli i zjawisk, o których mowa w książce.

Literatura dotycząca konfliktu izraelsko-arabskiego jest niezmiernie szeroka, lecz stosunkowo niewiele jest pozycji dotyczących *stricte* architektury i urbanistyki Izraela, problematyka ta na polskim rynku jest prawie nieobecna. Do tych nielicznych wyjątków należą dwa katalogi towarzyszące wystawom zorganizowanym w 2015 roku: *Zvi Hecker. Stronice Księgi* pod redakcją Urszuli Gołoty (wydanej przez Muzeum Architektury we Wrocławiu) oraz *Dani Karavan. Esencja miejsca* (wydanej przez Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie). Ze źródeł anglojęzycznych do najważniejszych pozycji należy zaliczyć książki autorstwa D. Weintrauba, M. Lissaka, Y. Azmona: *Moshava, Kibbutz, and Moshav* (Ithaca–London 1969), Arieha Sharona: *Kibbutz + Bauhaus* (Stuttgart–Masada 1970) oraz *Kibbutz Planning Jerusalem*, wydaną równocześnie w Londynie i Jerozolimie w 1973 roku, monografię *New Israeli Architecture* Amirama Harlapa, wydaną w 1982 roku w USA oraz późniejsze: *David Resnick. A Retrospective*, pod redakcją Sophii Dekel-Caspi z 2005 roku, a także *They Laid the Foundation* Myry Warhaftig, wydaną w 2007 roku w Berlinie. W 2013 w USA ukazała się monografia Nathana Harpaza: *Zionist Architecture and Town Planning. The building of Tel Aviv (1919–1929)*. Odnotować należy także dwujęzyczne, bogato ilustrowane, angielsko-francuskie wydanie albumu *Dwelling on the Dunes. Tel Aviv: Modern Movement and the Bauhaus Ideas (Des Maisons sur le sable. Tel Aviv: Mouvement Moderne et Esprit Bauhaus)* Nitzy Metzger-Szmuk z 2004 roku, omawiające historię powstania Tel Awiwu.

Pogłębione analizy autorów, reprezentujących różne dyscypliny naukowe związane z architekturą i planowaniem przestrzennym, przynoszą dwie prace: wymieniona już *Constructing a Sense of Place*, pod redakcją Haima Yacobi z 2004 roku oraz *City of Collision. Jerusalem and the Principles of Conflict Urbanism* Philipa Misslewitza i Tima Rienietza, wydana w Bonn w 2006 roku. Do książek napisanych przez izraelskich architektów, krytycznych wobec linii propagandy syjonistycznej, zaliczyć należy przede wszystkim *A Civilian Occupation*, pod redakcją Rafi Segala i Eyala Weizmana z 2003 roku, *Hollow Land. Israel's Architecture of Occupation* Eyala Weizmana z 2007 roku oraz wydaną w 2015 roku w Cambridge, Massachusetts, *White City, Black City. Architecture and War in Tel Aviv and Jaffa*, autorstwa Sharon Rotbarda, wykładowcy Wydziału Architektury Akademii Bezalel w Jerozolimie. Do grupy najważniejszych wydawnictw wypada dołączyć także pobiennialowe katalogi z Wenecji: *Kibbutz – Architecture without Precedents* (red. Galia Bar-Or, Yuval Yasky, 2010) oraz *The Urburb – Patterns of Contemporary Living* (red. Roy Brand, Ori Scialom, 2014).

Autor po raz pierwszy problematykę izraelską podjął podczas pracy nad książką *Architektura w czasach terroryzmu. Miasto – przestrzeń publiczna – budynek* [Jasiński 2013]. Pasjonująca historia architektury izraelskiej, jej kapitalne znaczenie jako narzędzia politycznego, nośnika wartości symbolicznych i środka definiowania tożsamości narodowej, legły

u podstaw dalszych lektur, badań terenowych, studiów i publikacji [Jasiński 2015a, 2015b]. Plonem podróży po Izraelu i Zachodnim Brzegu stały się zarówno osobiste doświadczenia, jak i zbiór fotografii wykorzystanych w niniejszej książce. Pragnę w tym miejscu podziękować mojej Żonie – wiernej i dzielnej towarzysze tych wypraw, oraz wszystkim ludziom dobrej woli, którzy okazali mi w ich trakcie życzliwość i pomoc. Toda! Szukram!

Zarówno historia budowy narodowej formy architektonicznej współczesnego Izraela, jak i przestrzenny wymiar konfliktu izraelsko-palestyńskiego nabierają szczególnych znaczeń z perspektywy polskiej, widziane z pozycji kraju, który po latach zaborów, z początkiem XX wieku odbudowywać musiał swoją państwowość⁷, w którym nadal żywa jest pamięć o II wojnie światowej i jej skutkach, o prześladowaniach i nieszczęściach, jakie dotknęły na tej ziemi naród żydowski, oraz o wieloletnim wypieraniu niewygodnych faktów historycznych ze zbiorowej pamięci Polaków. Zarówno tu, jak i tam konstruowane i dekonstruowane są narodowe narracje, obalane są stereotypy i historyczne mity. We współczesnej Polsce, podobnie jak we współczesnym Izraelu, podjęta została wielka i bolesna dyskusja narodowa dotycząca tematów stanowiących do niedawna tabu: czystek etnicznych, zaboru ziemi i przejmowania majątków po ludziach, którzy zostali wygnani lub zamordowani⁸, manipulacjach prawdą historyczną i zastanym dziedzictwem kulturowym. Skala i kontekst obu historii są inne, ale potrzeba ujawniania, dokumentowania oraz wyjaśniania mechanizmów kierujących tymi zjawiskami jest taka sama.

⁷ Por. A.K. Olszewski, *Nowa forma w architekturze Polskiej 1900–1925*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa 1967; M. Wiśniewski, *Budowanie dominacji. Sny o potęgze międzywojennej Polski*, Autoportret 1-2008 (22).

⁸ Por. m.in. J.T. Gross, *Sąsiedzi*, Pogranicze, Sejny 2000; *Strach*, Znak, Kraków 2008; *Złote żniwa*, Znak, Kraków 2011; B. Engelking, *Jest taki piękny słoneczny dzień. Losy Żydów szukających ratunku na wsi polskiej 1942–1945*, Centrum Badań nad Zagładą Żydów, IFiS PAN, Warszawa 2011.